

NATKO NODILO (1834—1912)
I NJEGOVA REKONSTRUKCIJA
HRVATSKOG I SRPSKOG
PRAVOVJEROVANJA

STARIJI I NOVIJI
PROSUDBENI ODJECI

KREŠIMIR ČVRLJAK

Zagreb

Izvorni znanstveni tekst
Primljen 17. IX 1984.

*Rodoljubivi historiograf na poslu
rekonstrukcije*

Jednim dijelom literature ovladalo je mišljenje da je religija Hrvata i Srba najmanje poznata od svih slavenskih religija te da zakarpatski Hrvati, za razliku od drugih naroda, nisu imali svoju mitologiju. U kontekstu tog mišljenja Natko Sperato Nodilo prevrće prve brazde svoga rodoljubivog oranja neobrađene, štoviše, zapuštene narodne njive. Kažimo zato odmah da je velebni posao njegove rekonstrukcije hrvatskog i srpskog pravjerkovanja ujedno i svjedočanstvo njegova izravnog i odlučnog suprotstavljanja tom mišljenju.

U povodu reprinta Nodilove knjige *Stara vjera Srba i Hrvata* pozdravljamo taj hvalevrijedan pothvat splitskog izdavača »Logos«. Naime, dok to splitski »Logos« nije učinio, dosad se nije našao priređivač koji bi ovako objedinjeno prezentirao javnosti djelo hrvatske kulturne baštine nesumnjive i trajne vrijednosti. Još 1912. dakle u godini Nodilove smrti, došlo je do najozbiljnijeg pokušaja da se ponovno izda Nodilovo djelo *Stara vjera Srba i Hrvata*. U Zagrebu su to gotovo onemogućili ponešto za-tegnuti odnosi s Akademijom. Međutim, splitska Narodna čitaonica htjela je okruniti proslavu svoga osnutka ponovnim izdajanjem djela svoga sina Natka Nodila. U svemu tome živo je posredovao Nodilov nećak Dušan Mander koji se na taj način želio odužiti svome ujaku na veledušnom potpomaganju kroz školovanje. Ali, sitni nesporedumi bacili su u vodu i ovaj pokušaj. Tako je novo izdanje Nodilove *Stare vjere* bilo sahranjeno zajedno s Natkom Nodilom.

Kako je poznato, kapitalno Nodilovo djelo isprva je bilo naslovljeno: *Religija Srba i Hrvata, na glavnoj osnovi pjesama, priča i govora narodnog*, tiskano od 1885. do 1890. godine u deset knjiga Rada Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti (77—86, 89, 91—94, 99—102). Nodilo je poslije ispravio i sazeo naslov svoga djela: *Stara vjera Srba i Hrvata*.¹

Proučavajući staru dubrovačku historiografiju i pišući o starim dubrovačkim analistima,² Nodilo nam dopušta uvid u to kako i koliko je njegov duh ispunjalo tamno i zakučasto pitanje drevne vjere Hrvata i Srba. Kod sastavljanja dubrovačkih ljetopisa zapazio je Nodilo inače vrlo zamjetan element: utjecaj narodnih priča i pjesama pri utvrđivanju izvjesnih vijesti u tim ljetopisima. Posebice se, što je i razumljivo, izdvaja priča o utemeljenju grada Dubrovnika, s jasnim očitovanjem mita o sukobu svijetlih i tamnih sila koje ravnaaju čovjekovom sudbinom.

U njegovu i te kako iscrpljujućem poslu motivirala ga je i krijeplila misao da je bilo i podobnijih mitologa koji se nisu osmjeliili poduzeti ono što je on poduzeo: začu u stranputnu šumu mitoloških koncepcija, natucati smisao vlastitim priviđenjima i nagađanjima, gdje je gotovo nepoznato apodiktično govorenje te o staroj vjeri naših otaca izraditi ove studije na osnovi pučke literature.

Srbe stavlja na prvo mjesto jer su narodne pjesme i priče potekle ponajviše od Srba, a nipošto s razloga prvorodstva. Prave naše snage, drži Nodilo, pohranjene su u srpskom epu.

Zašto je Nodilo zastao na širokom vrutku narodne religiozne misli upravo kod Srba i Hrvata? Zato što baš ta dva slavenska naroda smatra najbrižnijim čuvarima svojih starina, gotovo *okorjelim uzdržaocima* s velikom uzdržnom moći da sačuavaju ono što im je ostalo od poetičnijih otaca. Ta uzdržna moć opet je, po Nodilu, jača kod žene negoli kod muškarca. Žene su zbog »tanke čuti« najvjernije čuvarice koje god religije. Može se religija izmijeniti, žene svejedno i dalje ostaju čuvaricama nejasnih osjećaja iz starije vjere.

¹ Termin *stara vjera* kao treći član terminološke trojnosti (uz mitologiju i religiju) uzima se kao kompromisno rješenje, nalazeći svoj značenjski kontekst negdje između mitologije i religije.

² Nodilo je posebice pregnuo da ispita postanje sačuvanih ljetopisa od poznatih analista: uz Ragninu i Luccarija navlastito Račića i J. Rastića. U pisanju njihovih ljetopisa zamjetna je autentična analitička metoda. Nodila je prvenstveno zanimalo: utvrditi filijaciju, podrijetlo, zavisnost i strukturu tih ljetopisa.

Koncept i metoda u poslu rekonstrukcije

Po temeljnoj zamisli, metodi i rezultatima Nodilo se našao u ulozi rekonstruktora religije drevnih Hrvata i Srba: krenuti putom živog pučkog vjerovanja, istražiti možebitne *božje uzlete* i *tvorbe mitične* prahrvatskog i praserpskog naroda te se na taj način *primaći jezgri božjoj*.

Nodilovoj obradi starodavne građe prethodio je temeljit studij raznovrsne literature: prstonarodne, povijesne, mitološke, filološke, leksikografske, lingvističke, kronografske, biografske itd. Prethodila je naime sustavna znanstvena konzultacija sedamdesetak vrlo uvaženih pisaca s navedenih područja, tih marljivih radnih sila među kojima je većina Nodilovih suvremenika. To nam je s druge strane pouzdan pokazatelj kako je Nodilo pratio u korak suvremenu evropsku knjigu i štivo koji su izravno ili neizravno zadirali u predmet njegova historiografskog i rekonstrukorskog rada. Raznolikost Nodilove historijske građe tražila je naime i nove uzore.

Među tom sedamdesetoricom što naših što inozemnih istraživača i pisaca Nodilo je napose uvažavao i cijenio rezultate filologa Mikošića, Vatroslava Jagića,³ talijanskog sanskritologa i mitologa A. de Gubernatisa, njemačkog slaviste G. Kreka, njemačkih mitologa L. Prellera i M. Müllera,⁴ povjesničara T. S. Vilovskog i K. J. Jirečeka,⁵ zatim našeg povjesničara Franje Račkog, Tade Smičiklasi, leksikografa P. Budmanija i tako redom. Obilno se Nodilo oslanjao i na rezultate francuskog mitologa M. Breala za kojega drži da je svojim komparativnim jezi-

³ Nodilo V. Jagića drži svojim vrsnim *jednomišljenikom* i gotovo *sputnikom*.

⁴ Zanimljivo je da će T. Ujević na primjerima M. Müllera i ruskog mitologa Afanasjeva pokušati opravdati Nodila kako nije bio osamljen u nekritičnom i prebrzom stvaranju sudova o slavenskoj mitologiji. Oni, kao ni Nodilo, nisu za Ujevića znali ostati na visini pravoga svog znanstvenog zadatka. Međutim, po sudu jednog dijela kritike, najtemeljitije djelo s tog područja dao je kritični francuski slavist Louis Leger u svom djelu *La mythologie slave*, Paris, 1902, koje je kod nas preveo R. Agatonović, Beograd, 1904. Zanimljivo je isto tako pripomenuti da je L. Leger bio dobar poznavalac hrvatskog jezika i u prijateljskim vezama s našim D. Prohaskom za kojega je Leger *stari prijatelj Slavena ... osvjedočeni slavist ... koji je održao čitav niz predavanja o Njegoševu 'Gorskom vijencu'*, v. *Savremenik*, Zagreb, 1912, str. 200 (Prohaskin prilog *Kod Louisa Legera*).

⁵ Mnogo je Nodilo cijenio mudru opomenu povjesničara K. J. Jirečeka kako je *svako zalaženje u šumu arijskih mitova koliko fantastično toliko i neuharno* — Nodilov navod u *Staroj vjeri Srba i Hrvata*, Logos, Split, 1981. u nastavku skraćeno navodena SVSH, str. 21. Poznato je Jirečekovo djelo *Povijest Srba* (na njemačkom), Beč, 1911, koje je kod nas preveo J. Radonić, Beograd, 1952.

koslovljem koješta objasnio. Napredak je tu, osim toga, pored-bene građe i navoda iz Homera, Herodota, Ovidija, Livija, Tacita i Hezioda, zatim iz *bogomdane i bogonosne Rigvede*, te drevne molitvene knjige indoevropskoga roda, u prijevodu njemačkog indologa Grassmana. Nodilu je na mnogo mjesta i u mnogo prilika velik oslonac njemački kronograf i svećenik Helmold,⁶ zatim Thietmar i danski kroničar Sakson Gramatik. Dragocjena su Nodilu izvješća dubrovačkih analista N. Ragnine i Luccarija (Lukarića).⁷ Nazočno je konačno u Nodilovim bilješkama cijelo vjesništvo slavista, indogermanista, polonista, romanista, grecista i drugih.

Nodilova je metoda komparativna: »Gdje god se može uspo-rediti cijela vjerska zamisao, to i koristi i uvjerava.«⁸ Samo upoređajem starih i novih vremena, piše A. Wenzelides, može se pravedno ocijeniti svoje vrijeme i opaziti u čemu su ponapredovali čovječanstvo uopće i narodi napose.⁹ Komparativnom metodom Nodilo se proveo kroz tamu i nejasnoće nepoznatih i nevjerovatnih događaja. Suprotan postupak je deduktivan, koji inače Nodilo u ovom poslu smatra nemogućim. Mnogostran upoređaj činjenica u bilo kojoj znanosti pouzdano je sredstvo k otkriću da je istina u svemu pravda za sve, istina kao ideal povijesnog kriterija. Kad je pak u pitanju naša praarijska samobitnost, objašnjavanje činjenica i misli komparacijom re-

⁶ Uz starijeg Thietmara, saskog biskupa i kroničara, te mlađeg Adama Bremenskog, Helmold je saski kroničar s polovice 12. stoljeća i ponajbolji inozemni poznavalac religije Slavena, koga je obuzela živa želja da u Kristovu vjeru obrati polabske i baltičke Slavene (SVSH, 382).

⁷ Cijeli je niz Nodilovih kritičkih tekstova o dubrovačkim ljetopisima: *Gli annali della nobilissima repubblica di Ragusa, aggiuntovi nella fine un trattamento di moderni annali o veramente cronache, Annali di Ragusa del magnifico Nicolo Ragnina* (oba u zbirci *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, knjiga IV. Scriptores, I, Zagreb, 1883), *Croniche di Ragusa, opera di Giugno Resti, senatore di Ragusa i Croniche alteriori di Ragusa probabilmente opera di Giovanni di Marino Gondola* (u istoj zbirci, knjiga XXV, Scriptores, II, Zagreb, 1893). Povijest Dubrovnika Nodilu se čini sva isprešivana nitima poganske religije Srba i Hrvata, dok mu je sam grad Dubrovnik *skladište mnogih drevnih riječi* (SVSH, 364; 132). Upravo takav Dubrovnik potakao je Nodila da pride ispitivanju i proučavanju stare hrvatske i srpske mitologije. Ne smijemo zaboraviti da se Nodilo uostalom i rodio u eminentno povijesnom ozračju, u *sabranoj točki klasičnoga primorja*, gdje uske kamene uličice sabiru duh i misao, te sile na skrušeno razmišljanje (v. *Bosanska vila*, 11—12, god. 1912, Sarajevo, str. 178).

⁸ SVSH, str. 21.

⁹ Arsen Wenzelides, *Iz razgovora sa Natkom Nodilom*, prilog u *Savremeniku*, Zagreb, 1912, str. 732.

zultira time da bez napora ulaze u zajedničku blagajnu arijskih misli.¹⁰

Komparativna mitologija koja se razvila iz komparativne filologije,¹¹ te fini komparativno-etimološki izvodi nepresušno su vrelo Nodilovih spoznaja. Nodilo je inače marno uznastojao da se mitologija i etimologija nađu u blagotvornom savezništvu uzajamnog potpomaganja i nadzora. Za takvo savezništvo podobna je samo zdrava etimologija, a nipošto kakva prazna titranja i samovolja, što sa znanošću ne stoji u nikakvoj svezi. Zato bih ta prazna titranja i tu samovolju parafrazom nazvao *bolešću jezika*, kako je zapravo M. Müller nazvao mitologiju /*eine Krankheit der Sprache*«. ¹²

Dok su se život i duh Srbima i Hrvatima kretali u krugu uobičajenih staroslavenskih nazora, mitsko naziranje Srba i Hrvata više se približava italohelenskom naziranju negoli naziranju ostalih arijskih Evropljana. Po Nodilu su okorjeli stari Latini tijesni arijski drugovi naših otaca u vjerskoj misli. Podosta je naime *otkidaka od stare religije Latina* što razgone maglu i nejasnoću našeg pravjerovanja. Nodilu je to skroz naskroz neprisljuna komparacija.

Priče i pjesme postolje su Nodilove rekonstrukcije

Kitnjast struk priča i raskošan vijenac prstonarodnih pjesama vjekovan su zavještaj i bogat sadržaj prepune narodne torbe iz koje Nodilo izdašno grabi kako bi nam s njima pružio u ruke *ključ od vrata hrama našeg*«. ¹³ Nodilo grabi da usporedi bit sadržaja naših narodnih pjesama, priča, gataka i tako redom dalje s mitskim blagom starih Inda, Iranaca, Helena, Latina i

¹⁰ SVSH, str. 484. Istim putom došlo se do zaključka da je uspoređivanje srpske i hrvatske vjere s rimskom i grčkom od nemale koristi za objašnjavanje naših mitova.

¹¹ Tomo Maretić pomalo duhovito uspoređuje komparativnu mitologiju i komparativnu filologiju kao *đvoje bliznadi rođenih u isto vrijeme* — v. *Studije iz pučkog vjerovanja i pričanja u Hrvata i Srba*, u *Radu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knjiga LX, str. 118.

¹² Maretićev navod, isto.

¹³ Držim da je osnovana i valjana Maretićeva primjedba o slabom obaziranju istraživača pučkog vjerovanja na zagonetke. Takva je sudbina svih skromnih i ubavih cvijetaka, pa tako i cvijetaka narodnih zagonetaka, zaključuje Maretić. I ovdje je paronomazija često odlučivala čime će se sakriti ono što se ima pogoditi (isto, 160). U metafori pak Maretić gleda drugi izvor pučkog vjerovanja. Prostonarodna literatura je prepuna metafora i prispodoba s kojima lakše razumijemo ona prstonarodna vjerovanja koja su prouzročena metaforom.

Germana. Ujedno je to izdizanje i sagledavanje problematike u indoevropskom kontekstu. Zato, svakom ozbiljnom znanstvenom istraživaču s tog područja nalaže njegova znanstvena svijest i savjest da uvaži Nodilove rezultate i marna istraživanja.

Darovita je oduvijek bila *ćut pjesnička* Hrvata i Srba, koja proizlazi iz snažnog treptaja jeke seljačkog srca. Znala je dođuše ta pjesnička ćut zakazati i zatvarati. To se događalo svaki put kad je nije pratio razum. Ne odnosi se to samo na Hrvate i Srbe. Vrijedi to za sve one narode koji su stvarali *eksplanatorne mitove*.¹⁴

Sve te puste pučke tvorbe i umotvorine za Nodila su nejednake vrijednosti, premda je *očevidno da kroz pjesmu i priču promiče starovjerska ista gatnja*.¹⁵ Uza sve to što u čistom i sabranom pripovijedanju gleda izvoran i početan mit, predan izravnim kazivanjem, preobražena ritiječ narodne pjesme svejedno mu je jači izvor za poznavanje našeg mita, pored sve svoje potonje pretvorbe. Ta potonja pretvorba vidljiva je iz svih onih primjera iz kojih je isto tako vidljivo da je pučka etimologija rasadište mnogih narodnih priča.

Nodilo je čvrstog mišljenja da za rekonstrukciju stare vjere Srba i Hrvata pjesme pružaju obilniju građu negoli priče. On to snažno i sočno sažima: *Što je milja u pučkoj besjedi i što je suzā u pučkom oku, izasu pjesma*...¹⁶ U prilog svojoj tvrdnji Nodilo navodi nekoliko razloga: povijesni događaji su izvor mnogog pjesmi, ali ne i mnogog priči. Steкло se nadalje kroz povijest kojekakvih pričatelja i zanovijetala, mnogo potonjih pričajnih zapletaja, zatim paronomazijā i loše pučke etimologije, *arožina i prnja svakojakih*, da bi duboko zatomili božje blago, nerijetko zbog svoje pretjerane šaljivosti, što je sve skupa urodilo time da se priča nakitila i pretrpala pustorječjem, postala neuredna svojim izvanjskim oblikom, da su joj godine otanjile *božanstvenu moždinu*, te se najzad istočila, *rastičila u uzaludne govore: evo je sada staračka i bapska*.¹⁷ Svejedno, priča mu je u mnogome od stare ruke, s duboko urezanim pečatom давности. Pričanje je toliko давно da mu se pokadkad znade posve zametnuti pravi smisao, da pjevači stanu mehanički kazivati pjesmu, zbog čega je kod pučkih pjevača i dolazilo do najobičnijih amplifikacija.

Slične sudbine pogodile su i pjesme. Predmetom i govorom pjesma sama od sebe kaže da joj je pričanje izavrlo iz predu-

¹⁴ Po Tyloru, Maretićev navod, isto, str. 174.

¹⁵ SVSH, str. 629.

¹⁶ SVSH, str. 288. Maretić gotovo poneseno potiče sve one koji se žele sladiti milotom narodne poezije. »Čitajte ne samo narodne pjesme nego i nevine običaje narodne. Ako želite poslušati sve akorde narodne poezije naše, ja vam i opet velim: čitajte i narodne običaje!« (isto, str. 43).

¹⁷ SVSH, str. 18.

boka mitskog tla, da je u njoj još zdrava jezgra starog mita. Gusto tkanje mitskom žicom dokaz je davnosti pjesama koje je starina dolsta okaljla.

Nodilo misli da su pjesme od 15. stoljeća naovamo udarile poluhistorijskim pravcem, a sve zato što im je ponestalo *historijske žice*, i što su u pjesmi ostali samo lagani puhor i pljeva, a kad ih otpuhnemo u pjesmi nam iskače cijeli još *neprelomljeni mit*. Pljeve je, naime, mnogo a zrnja malo. Ne čudi onda što pogdjekad dobivamo premalo historije a previše očita mita. To se događa svaki put kad mit natruni historiju, a ne obratno, te kad pjesma smiješa historijska imena s gotovo prijesnim mitom.

Gdje bi bila postojbina slavenskim pričama, odnosno, kamo seže prahrvatsko i praserpsko vjerovanje? Nodilo se skupa s njima uspinje do najviših arijskih tradicija, do svježeg i hladnog zraka arijskih alpskih visina. Neiscrpno je, naime, pusto-rječe mitske zaklade prostosrdnih čobanskih arijsaca. Gdjekoja je naša priča, po Nodilovu mišljenju, sadržana i u skaskama ruskih sabirača. Zajedno s talijanskim sanskritologom A. de Gubernitasom Nodilo drži da su slavenske priče, premda davnalnijega podrijetla, najčišće i najmanje istrošene od svih priča evropskih naroda. Pamćenje naroda, po općem mišljenju, pri-anja čudnom postojanošću za svoje pripovijetke.

Švežina, netaknutost, snažna *apa od stare vjere* ponekad izbija iz svakog retka neke priče, ne skrivajući pri tom najljuću poganštinu. Međutim, prečesto je vidljivo kako se iz poganskog saća izcijedio med čudoredne znanosti. Bog je iskonski začim starodavne popijevke, a vjersko tronuće žuđeni odušak narodne duše. Cilik gusala izvija se put visokih bogova i bregova. To je međutim rodno mjesto drugoj nezgodi: povijesna pjesma se u ustima i titranju narodnog guslara troši, gladi i, rekao bih, rastapa. Vezla se tako i prepredala bijela mitska svila, mitska pređa, preplicući se s pjesmom kazavicom kao s trećim ključajem vode koja je izbijala iz jednog vrutka.

Tek jedan dio sočnog ploda ovog pjevanja izručuju nam mnogobrojne oveće zbirke naših pjesama, napose Vukova. Zbirka Vuka Karadžića, inače toliko čutljivog u svakoj pučkoj stvari, duboko s nama zalazi u davninu srpskoga i hrvatskoga naroda. Štošta je tu nehistorijskog, štošta iskrivljenog, ali to ne priječi da prošine ljepota oblika sabrane misli i bistre riječi.¹⁸

¹⁸ Već u gimnazijskim danima upozorio je Mihovil Pavlinović svoga prijatelja Nodila (od kojega se poslije ohladio) na Vukov *Rječnik* (1852), na narodni jezik i narodne pjesme čitanju kojih će se Nodilo posebice posvetiti u zadarskoj bogosloviji. Upozorio ga je nadobudni Pavlinović općenito na *prečisti izvor narodnoga štokavskog govora u dalmatinskog težaka* (Ferdo Šišić, *Natko Nodilo*, nekrolog u *Lje-*

Ranije postavljenim naslovom svoga djela Nodilo je bio izravno upućen, uz drugu navedenu literaturu, na razne i nebrojene zbirke narodnih pjesama, pripovijedaka a djelimice i poslovica te sličnog narodnog blaga. Tako u podrupcima Nodilova djela o srpskom i hrvatskom pravjervovanju susrećemo dvadesetak što manjih i sustavnijih zbirki narodnih pjesama i pripovijedaka. Nodilo i u ovom slučaju neke od tih zbirki više uvažava, više cijeni i rado se na njih poziva. Vuk Stefanović Karadžić mu je na prvom mjestu, potom slijede dvije zbirke V. Vrčevića, zatim Čubre Čojkovića, B. Petranovića, B. Stojadinovića, M. G. Miličevića, M. Stojanovića i desetak drugih.

Pjesme su ipak, rekao bih, upravo nabrekle od soka što ga je u njih ucijedilo staro vjerovanje. Kako i ne bi? — pita se Nodilo. Narod rado boravi na dalekim obzorima svoga prvog vjerovanja te nevoljko izlazi iz omiljenog okruga svojih predajnih presuda i predajnog govora. Razigrava li išta snažnije seljačkog čovjeka od vjerskih maštanja? Ne treba nas ni čuditi to obilno maštanje naših praotaca.

Pramit u epu ili praep u mitu

Nije nam se, po Nodilu, posrećilo da iznjedrimo takva pjesnika koji bi nam od tih starodavnih pjesama složio ep. Da li je posrijedi psihička nemoć puka da u pamet zasiječe istinita djela narodnih junaka? Epska umotvorina je prepletanje božanskog i čovječanskog života. U vjerskom zanosu začeo se i pramit. Iz toga se i uobličava teorijsko pravilo o mitsko-epskoj primjesi.¹⁹

Na osnovi temeljita pretraživanja obraslog mitskog tla Nodilo misli da su već prije 16. stoljeća složeni glavni sastavci našeg sadašnjeg narodnog epa. Iz stoljetnih nepresušnih tokova povijesne građe naš je narod crpio građu za stvaranje svojih epskih lica. Nerijetko povijest epu ni imena ne zna, a da je tom epu lice svejedno *veoma glasito*. Sve nas to navodi, zaključuje Nodilo, na pomisao da ep ne samo svojim bićem nego i imenom

topisu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1919, sv. 33, str. 95). Sve to Nodilo priznaje u pismu Kisiću, kako je naime narodne pjesme i Vukov *Rječnik* prigrlio Pavlinovićevim posredovanjem, — v. *Novo doba*, Split, br. 115, 1922, str. 2, gdje je to pismo objavljeno.

¹⁹ Ovdje se uočava i Nodilu razložno spočitava uvjetnost njegova koncepta mitologije. Naime, budući da je za Nodila ep forma koja čuva mitsku jezgru, a kako s druge strane Nodilo ne nalazi cjelovita epa u južnoslavenskoj predaji, onda je i govor o svakoj sustavnijoj mitologiji neadekvatan i nedovoljno zasnovan. Dakle, nepravilno temeljenje korelacije između epike i mitologije još više sužava ionako usko postojanje mitologije.

spada na mit.²⁰ Štošta je tu prečinjeno iz indijske Mahabharate i Ramayane. Da li je možda nevješto i krivo prečinjanje uvjetovalo svu ispraznost ponekog epa u povijesnom pogledu?

Sklička je *poljana povjestnice*, piše J. Koharić, ali je malo što klizavije od mita, drži Nodilo. Do tvrdog mitskog grada vode zavrnuti putovi i teško prohodni klanci. Čudna je složaja taj mit: hoće da se uzdrži, da živi. Zguren u svojoj jezgri otporne je snage, napretek raspružajući žile u predajnoj literaturi.

Da li je Hrvatu ili Srbinu ipak pošlo za rukom iznjedrili pokoji *gatnju bogovsku*,²¹ ili mit, uokviriti djelićak povijesti u već postojeći mit? Slavene, pa prema tome Hrvate i Srbe, Nodilo ne ubraja među stvaratelje *gatnja bogovskih*. Mršava je povijest slavenskog mita i ne onako *silna vrtaća gatnje božje*. Zbog toga je Nodilo i nerado pretresa, a sve zbog toga što pred nama stoji razgrađena u svojim *trošnim ulomcima i krnjacima*. Nije to pošlo za rukom ni *hvastavim mutljivcima Keltima* kao ni *ledenim formalistima Rimljanima*. Poput rimske slaba je i mitologija skandinavskih saga. Sličnost između našeg i skandinavskog mita po Nodilu se ponegdje primiče do jednakosti pojmova. Tom su se poslu pokazali vlačnima tek Indijci, Iranci, Perzijci i Germani.

Nodilo izrijeком naglašava da je nakan pokupiti mrvice našeg mita, posegnuti za njima sve do u teške povoje praarijske mitopole, zahvaćajući iz svih izvora. Nodilo zapravo i smatra svoju studiju *ponovljenim uvidom cijeloga našeg mita*. Istina, kao ozbiljnog a s druge strane smjernog znanstvenog djelatnika mori ga sumnja da je dobro obavio posao: »Pa da sam ga (tj. mit — m. op.) cijela sabrao i proučio, sumnjam se vrlo...«.²² Posebice s gledišta jezika,²³ gdje ne presuđuje niti može presu-

²⁰ U tom smislu V. Jagić piše da se *ima razloga vjerovati da je već kod starih Hrvata i Srba cvao mitologijski epos* — vidi *Historiju književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga*, Zagreb, 1867, str. 22.

²¹ Nodilov prijatelj i sastavljač Akademijinog Rječnika, P. Budmani pretnuo je da dokaže blisku etimološku suznačnost zendavestskog pojma *gatha* i naše *gatnje* (Nodilovo upućivanje). Nodilo inače uvelike cijeni Budmanijeve rezultate, ali pri tom ostaje u uvjerenju da, dok je paralelizam riječi vrlo sumnjiv u povijesnom pogledu, u mitskom je prikladan.

²² SVSH, str. 587.

²³ Kad Nodilo pred nas mora istupiti kao lingvist, rado i obilno oslanja se na jezikoslovca G. Kreka, tog pionira u *sustavnom istraživanju ostataka slavenske mitologije u slavenskim jezicima, pričama i običajima* — Josip Horvat, *Kultura Hrvata kroz 1000 godina*, I, Globus, Zagreb, 1980, str. 399). Pripomenuo bih ovdje da se Nodilo nije slagao s nekim predrasudama slavističkih teorija (napose Miklošičeve i Legerove) po kojima je bio isključen svaki razvoj u sustavu slavenske mitologije. Da li zbog toga ili ne, Nodilo svakako rado poseže za rezultatima filologa Daničića koji je *ponajbolje obradio i ispitao jezičnu stranu pučke literature* (T. Maretić, isto, str. 117).

divati, kako je znao sam kazati. Upravo tu dobivamo odgovor na pitanje u kojem je to smislu i značenju nezvjestan prostor mita i mitologije za Nodila Arijadnina nit u stvarima *vjerskog odgonetanja*: »što je pod jezičnim vidom postanja dvoumna i nekako varava, ono se zar bistri i u razumljivu formu kristali se, pomoću mita, odgonetanjem vjerskim«. ²⁴ Sumnja mu se javlja glede ispravnosti mnogoga etimona.

Slavenski panteon i njegove preobrazbe

Šturost, neplodnost, tromost i neprikladnost glavna su obilježja slavenskih bogova. Slavenski Olimp sve je prije negoli *sjajno sijelo duhatih i hitrih bogova*. U njemu ima tek toliko bogova da mogu ispuniti sve dane u tjednu. Sav je oprušen i otrunjen. Nije ni približno nalik golemom hramu počovječenih helenskih bogova. Tome je razlog što su Heleni najglibaviji, najlaganiji i najkrilatiji narod povijesti.

Poetski stadij nezaobilazna je dionica na razvojnem putu nekog naroda. To je vrijeme kad narod živi, osim svojim, i životom prirode. To je stadij pjesničkog motrenja prirode. U tom smislu govorimo o velikoj poetičnosti prastarih arijsaca.

Davno pjesničko kazivanje arijskih otaca pritezalo je srce Slavenima da stvore posve svoju teologiju. Na povijesnu pozornicu stupili su s bučnim kolom prirodnih bogova. Prirodna religija stvara bogove s ljudskim obličjem. Mašta priprostih ljudi rado personificira. Kršćanstvo i židovstvo obratno su činili: stvorili su čovjeka nalik bogu. Pojunačeni bogovi i preobraženi junaci tokovi su sveopće silno strujeće historije, koja je te tokove zaniijela u svoje kolovrate. Mnogi je božji kip pjesma preobrazila u junački. Hrvatska i srpska epska pjesma pretvarala je bogove u ljude još prije svestranoga prožimanja Srba i Hrvata kršćanskom i muslimanskom vjerom. ²⁵ Prerijedak primjer takve pretvorbe našao je Nodilo u *Vili beogradske*, toj čudnoj i nastrojnoj pjesmi iz Srbije. Povijest nam je svjedokom da su se naši stari zakvačili za prirodu svim sponama.

Neprijazno kršćanstvo, nakaradno bogumilstvo i Muhamedov monoteizam bezobzirno su se, drži Nodilo, ucljepili na još zeleno stablo prirodnog vjerovanja naših blagodušnih zakarpatskih pradjedova. Posebice se, po Nodilu, kršćanstvo izmetnulo u su-

²⁴ SVSH, str. 302.

²⁵ Povijest nam svjedoči o razmjeni bogova među narodima. Nasilno osvajanje, psihička pomutnja ljudi te najzad trajan ljudski vapaj za novim idealom po Nodilu su oni *teški razlozi te razmjene* (SVSH, 354).

stavnog i nastrojnog rušitelja naših običaja,²⁶ pjesama i našeg pričanja. *Moralna čut kršćanska* osudila je i neurednu gruboću mita. Pred silnim dahom kršćanskog i islamskog monoteizma *pramaše bogovi daleko od hrama i kućnog praga*.²⁷ Tvrdocom srca i raspuštenošću islam je nagrdio narodne pjesme.²⁸

Od ciknuća zore do sutona dana monotoni seljački život Srba i Hrvata, život gnjevnih, nesitih²⁹ i čemernih jada, za razliku od lagodnoga i pustolovnog života Helena herojskog doba razlog je da im ni vjera nije bila vedra i vesela kao grčka, niti šaljiva kao rimska. Sav domaći, društveni i politički život naših zakarpatskih pradjedova isprešivan je gustim tkanjem vjerske misli koja se svuda provlači i sve veže. Hrvati i Srbi, najzad, bolje su sačuvali svoju vjersku starinu kako od Grka tako i od Rimljana.

Slavenima, a potom Hrvatima i Srbima, zasjao je na nebesima sveti i jaki Vid, *bog bogova, oglašen pobjedama, prokušan proštovima, ratoborna lica, koji niti spava niti drijemlje... bog vječnog vidila, vrhovni Vid*.³⁰ Nodilo strogo luči epitete za kršćanskog boga (*jedini, istiniti* itd.) od epitetā za vrhovnog boga Srba i Hrvata koji *kano da se zbilja nazivao velikim i višnjim na način osobiti*.³¹

²⁶ Hrvatski etnolog Milovan Gavazzi napisao je dvosveščano djelo *Godina dana hrvatskih narodnih običaja*, Zagreb, MH, 1939, koje služi kao prikaz, tumač ili vodič široj čitalačkoj javnosti svih godišnjih običaja u Hrvata koje je naša, a i inozemna etnografija, uspjela upoznati i zabilježiti. Djelce je napisano bez većih znanstvenih pretenzija. Međutim, već potkraj 18. stoljeća hrvatski isusovac Antun Sabolović šalje K. G. Antonu mnogo vrijedne i marno pribrane građe hrvatske folkloristike za njegovo djelo *Erste Linien eines Versuches über des alten Slaven Ursprung, Sitten, Gebräuche, Meinungen und Kenntnisse*.

²⁷ Uočljivo je dakle Nodilovo razotkrivanje povijesne i društveno državne dimenzije kršćanstva. Ne smijemo ipak smetnuti s uma jedno: nepobitna je Nodilova religioznost. Njegova kasnija evolucija na planu religioznosti i njegov kritičan stav prema Crkvi kao svjetovnoj organizaciji (Crkva se po Nodilu ne smije miješati u politiku) nisu ga napravili ateistom.

²⁸ Mnogo je blaža Gavazzijeva kritička ocjena kristijanizacije i islamizacije narodnih običaja kod Hrvata. Po njegovu mišljenju, upravo je *nenametno utjecanje Katoličke crkve, obreda i običaja u smjeru kristijanizacije bilo forme bilo jezgre, bilo kakvih pojedinosti starih tradicionalnih običaja u Hrvata — Katolika te Grko-katolika, a analogno, premda razmjerno još u manjoj mjeri, Islama u smjeru takve islamizacije u Hrvata — muslimana* (*Godina dana...*, I, str. 10).

²⁹ To ne znači da i naši stari pokatkad nisu obeznanili od radosti pri obilnom jedenju mesa i pijenju medovine u zakarpatskoj, a i vina u ilirskoj domovini, da nisu znali za pretile dane slave, za travinjanje i rasipnost (SVSH, str. 577).

³⁰ SVSH, str. 30, 31, 32 i 410.

³¹ Isto, str. 38.

Pron, Živa i Radigost, taj ratni i sunčani bog, prema Vidu su samo polubogovi. Uz Prona, Svantevida i Radigosta Helmold stavlja i veliku boginju Živu. Kršćanstvo je premetnulo Vida u sveca.³² Sa svoje ratobornosti od Vida je postao Svantevid, tj. Jaki Vid. Jedan dio Germana, poimence istočno-sjeverni Nijemci i južni Skandinavci imali su svog vrhovnog boga ne samo Vidu nalična, ne samo u biti s njim jednaka nego pogotovu njemu ravna i u svemu izvanjskom obličju.

Vidova ratobornost neprevaran je trag arijskog vjerskog naslijeđa.³³ I za Helmolda Svantevid je *car nebeski, bog na nebesima, bog bogova, koji vlada nad ostalima*.

Vidova polionimija gotovo je preplavila narodni jezik, običaje, pjesme i priče: Vida,³⁴ davača sreće, Jakobog,³⁵ Jakša, Voin i Strahin³⁶ imena su od jačine i vojne. Tragovi Vidova kulta zadržali su se i u teoformnim topografskim nazivima brda, humova i naselja. Tako nam, primjerice, Nodilo donosi niz etimoloških relikata, odnosno toponomastičkih elemenata koje on vezuje uz staru religiju naših doseljenih pradjedova: Tribunj,

³² Pojednostosti njegova bogoštovlja, tj. kult, obrede i proricanja Svantevidovih svećenika naširoko je opisao mlađi Helmoldov suvremenik Danac Sakson, nazvan Gramatik, u svom latinskom spisu *Gesta Danorum* (v. SVSH, 33). Naš Gavazzi drži da je Gramatik mnogošta od toga osobno vidio i čuo (nav. djelo, II, str. 40). Jedna pjesma iz Vukove zbirke najveća je Sutvidova epifanija. *Veliki i pjani Vidov god* ili Vidovdan posvetili su naši pradjedovi Vidu baš kao što su stari Latini posvetili i odredili Jupiteru Diespiter (usp. SVSH, str. 33 i 37).

³³ Iransko-slavenskim pak (a neizravno hrvatskim i srpskim) vezama na vjerskom planu iscrpno i sustavno su se pozabavili mnogi učenjaci: Čeh Francis Dvornik, Bugar Ivan Dujčev, lingvist Roman Jakobson, inače počasni doktor Zagrebačkog sveučilišta, te posebice Jan Peisker koji zastupa tezu o iranskom podrijetlu praslavenskog vjerovanja. Rezultati do kojih dolazi praški profesor J. Peisker po našem Horvatu su znatno ozbiljniji od Nodilovih (nav. dj., str. 399). Zapažena je u znanstvenom svijetu Peiskerova teorija o dualističkoj vjeri starih Slavena, bazirana na staroslavenskoj toponomastici. Teoriju je izložio u svojoj studiji *Koje su vjere bili stari Slaveni?* Naša kulturna javnost mogla se sa njom bolje upoznati u prijevodu dra I. Pilara, objavljenom u *Starohrvatskoj Prosvjeti*, NS 2, Zagreb, 1928, str. 1—35. Pilar je ujedno na strani Peiskerova učenja. Dodajmo još i to da je Milan Šufly veliki poklonik Peiskerove teorije. U 224. broju *Obzora* (1928) opširnije se osvrnuo na Peiskerovu teoriju i podosta nahvalio Peiskerovo genijalno uranjanje u staroslavensko vrijeme (*Otkriće velike tajne slavenskog poganstva, znamenita studija profesora J. Peiskera*).

³⁴ Kroničari, pjesme i harfa poganskog vjerovanja počesto spominju Vidovu družicu Vidu, sve onako *samovoljnu, kičeljivu, jogunastu* — SVSH, str. 68).

³⁵ Odlično mjesto zaposleo je, po Vjekoslavu Klaiću, antski bog Jakobog.

³⁶ Strahin je treći atribut ubojnog Vida iz narodnih pjesama. Otuda i Strahor, Strahinja, Strahinjić i dr.

Trebinje, Trebišnjica, Trebiješ i Trebević staroslavenske su prvenijencije (*trebišt* u značenju mjesta gdje se žrtvovalo).

Od davnine je naime zamjetna sklonost u naroda da etimologizira imena mjesta. To, po Maretiću, narod čini prvenstveno zato da bi protumačio njihov postanak, da ih dovede u vezu s ovim ili onim događajem. Tako su i u Hrvata i Srba nastale mnoge priče. Sutvid je blokovska uzvisina, brdo Vidojevica nalazi se u Srbiji. čestica *sut* u Sutvidovu imenu znamen je bujnosti cijele Sutvidove religije. Formu *sut* Nodilo drži čisto hrvatskom jezičnom osobinom. Dalmacija i Primorje izdašno obiluju imenima kao što su: Sukošan (sveti Kasijan), Supetar, Sutivan, Sustipan, Sućurac, zatim Sućekla (sveta Tekla), Sutvara (sveta Vara), Sutomore itd.

Momir i Grozda dva su proljetna božanstva. Po samoj svojoj naravi stajali su pred očima naših pradjedova. Gotovo je posvudna velika boginja i velika grešnica Zemlja, sa svim svojim ritualnim imenima. Kitna je, žarka i plodna, sušna i smrznuta. U pjesmama se češće kara i pravda negoli Hera sa Zeusom.

Preveliko je dostojanstvo gromotvorca Peruna na velikoj visini slavenskog neba. Silovit i preugledan satire rušitelje ugovorenog mira, baš kao i krivokletnike.³⁷ Mnogo je pouzdanih i izravnih svjedočanstava o prahrvatskom i praserpskom štovanju Peruna. Njegovo ime nosi vršak na dalmatinskom Mosoru, nad poljičkim selom Dubravom.³⁸ Sve upućuje na to da su Hrvati i Srbi Perunovo djelovanje prenijeli na Iliju. Premetnuli su tako *nebeskog, gromotnog kočijaša* Peruna u svetog Iliju Gromovnika. Nedovršen je pak posao poredbene mitologije oko utvrđivanja

³⁷ Slaveni su se nerado kleli jer je kletva kod njih važila kao ukletva, a sve zbog osvetne srdnje bogova. Kletva najčešće nije ništa drugo nego želja da se kome dogodi zlo. Mnogoj kletvi postanje je u paramaziji. Otajne su dakle sobe onih čarobnih dvorana što ih je u pučkom vjerovanju i pričanju Hrvata i Srba posagradila paronomazija (usp. T. Maretić, isto, str. 154). Da li je imaginativna moć, posebice u primitivnih naroda, ono ishodište pronalazjenja sličnosti za koje civilizirani promatrači ni približno nisu sposobni? Naši pradjedovi bojali su se kletve radi Peruna. Sjeverozapadni Slaveni kleli su se kamenom. Kamen je arijska metamora za noćno nebo. Kamenu predajno pripada posebno mjesto. Nodilo izrijeком za sebe kaže da mu je nužda dosad više puta iz pera iznudila riječ o kamenu (SVSH, 131, 144, 246). Poznato je da se i kod Rimljana najoštrije klelo uz kamen: *Gologlav pod božjim nebom i s kamenom* (maglasio K. Č.) *u ruci stajaše prisežnik pred oltarom presvetim, pred 'ara maxima' boga Herkula* (SVSH, str. 383).

³⁸ O brojnim lokalitetima kojima je naziv vezan uz Perunovo ime, prvenstveno o brdu nad Strožancem, zatim o Peruniću (klisuri) Perunskom, o brdu Perunu u Istri, o Perunkovcu kod Gračišća, o lokalitetu Perunu kod Kraljeve Sutjeske — vidi Ante Škobalj, *Obredne gome*, Sveti Križ na Čiovu, 1970, str. 131—133; 439. Škobalj konzultira, dopunjuje a i ispravlja Konstantina Jirečka u njegovoj knjizi *Istorijska Srba*.

starosti gromovnikove preobrazbe i epifanije, utjecaja skandinavskog *Thorra* i njemačkog *Donara* i mnogošta drugoga. Inače, poznato je da mahom sve svjetske mitologije vrve metamorfозama: bog pretvara sebe ili druga bića u ljude, životinje, stabla, otoke i kipove. Tako se za grčku mitologiju drži da ih pozna više od sto. Nema pouzdanih vijesti o tome javlja li se Gromovnik u Srba i Hrvata pod istim imenom kao i kod sjeveroistočnih i sjeverozapadnih Slavena kod kojih je Perun bio skoro u jednakoj časti.³⁹

Zamašni ostaci i ulomci iz prostonarodne literature rječito govore o ugledu i sjaju Mjesečeva božanstva kod Hrvata i Srba. Mjesec im je bio *božji pastir*⁴⁰ na zvjezdastome nebu, visoki hranitelj i gojitelj (Hindusima je pak Sunce hranitelj), sjajni mladić, putnik i ratnik što prigrće mjesečinu, mladić s kojim *starost nema posla*.⁴¹ Sve je to za Nodila posljednja jeka negda zvučnijih mitskih glasova.⁴² Narodi s pojmom svjetlosti spajaju sve što je radosno, slavno, pošteno, a s pojmom tmine spajaju se protivni pojmovi.

Hrvatima i Srbima je noćobdija Mjesec bio glavni noćni i pogrebni bog. Stara vjera Srba i Hrvata bila je dualistička poput iranske, s vrhovnim bogom Vidom te tamnim i zlim Crnebogom. Kako se god u Vidovo ime gatalo, tako se u ime Crneboga vražilo.⁴³ Vrag je praslavenska riječ, ali je ipak teško tome naći

³⁹ Što se tiče etimologije Perunova imena, ono dolazi od slavenskog korijena *per-* što znači udarati. Odatle i potječe predajno poimanje da je u *Perunu čisto oličen grom, trijes koji udara i krha, a nije munja koja samo sijeva* (SVSH, str. 384).

⁴⁰ Nerijetko se ističe velika koneksija među pastirima i stadom s kojim oni danonoćno borave i s njim dijele mnogu ugodnost i neugodnost. Ne prestaje važiti simbolizam pastira kao onoga koji bdije, koji nikad i nigdje ne pušta korijenja nego je uvijek u prolazu. Poznato je da su stari Nijemci zvali Slavene Vinidi (njem. die Weldenden — pastiri), a i danas se to može čuti, doduše u drugoj varijanti: Wenden i Winden (v. V. Klaić, *Povijest Hrvata*, I, Zagreb, MH, 1974, str. 42).

⁴¹ O vremenu Mjesečeva rasta i njegova pomlađivanja te o izobilju pučkih asocijacija, ideja i vjerovanja, — v. i usp. kod T. Maretića koji se opet mnogo poziva i konzultira Tylora i našeg Daničića (isto, str. 41). Kod Nodila, SVSH, 333, 598.

⁴² Nodilo to, rekao bih, nostalgичnim tonom izražava, tužeći se što *od čitavog onog slavja niti jeka jedna ne doprije do nas* (SVSH, 72). U tom smislu nam tuga obuzima srce, kad stupamo po razvalinama ovakve veličine.

⁴³ Maretić nalazi mnoštvo *lijepih paralela* kod američkog povjesničara E. Tylora o nepodobnosti izgovaranja imena moćnih bića sa sličnim primjerima kod hrvatskog naroda (u Tylorovoj knjizi, prevedenoj na njemački — *Forschungen über die Urgeschichte der Menschheit*). Odatle su i nastala dvovrsna zamjenična imena: eufemizmi i kakofemizmi s kojima se narod želi umiliti tim strašnim bićima, odnosno, prestrašiti ih da ne bi mogli nauditi. Tako je *kuga* — kuma, a *đavo* — vodac, *vrag* je vran, *vještica* je kamenica, krstača ili ro-

izravna dokaza. Naši su pradjedovi imali zlog boga, suprotnika dobrome. Moralnu opreku između dobrog i zlog boga nalazimo živo opisano u pučkom pričanju našeg naroda: prema priči iz Vojvodine bila su dva brata, Pravac i Krivac (ili Upravda i Krivda), prvi dobar, radin i pravedan, a drugi lijen i nevaljao.

Pažnja prema Suncu koje se primiće *uranskoj epifaniji* kod Hrvata i Srba zadobiva etičku vrijednost religije Sunca, te svjetlosti što u cik zore uzlazi na nebo i razgranava se po rasvijetljenim oblacima. Sunce je malovječno ukoliko kao i zora gine svojim okretom. Sunce tako poput zore ne stareći kroči prema svojoj sudbini. Njegovo zgasnuće je zalag novih obećanja. Veličanstveno je to božje drvo⁴⁴ kad od sjajnog debela pušta sjajne grane. Sunčev godišnji hod i moćne mijene njegova žara njegov su trijumf preko obasjanih nebesa. Svijet bi bez Sunčeva žara postao adska slika i prilika.⁴⁵ To je zapravo drugi aspekt životnog solarnog zračenja: toplinski (uz svjetlosni).

U prirodnoj religiji Sunce se ljudima nameće bogom. A kako i ne bi? — pita se Nodilo. Riječ *bog* od drevnog korijena *bhag*, što znači davati, podjeljivati, a zatim davalac, ispočetka je i te kako pristajala Suncu u arijskoj zajednici. U indijskim hvalospjevima koji zvuče poput najtanje strune vedskog pjesništva, *bhag* je jedan od mnogih pridjeva i oblića s kojima se prozivilje Sunce. Obilno je gradivo narodnoga govora i pričanja o Suncu što u ranoj svojoj gizdi ulijeva radost svježeg jutarnjeg uranka. Svečani trenutak Sunčeva ogranka ciknuo je u duši naših pradjedova glasom vjere koja je zatim porodila odjelitog sunčanog boga. Mitska praslika o bogu Suncu stara je koliko i arijski rod. Otada jedva da je i utihnulo romon njihovih hvalospjeva.

gulja, *vuk* je kamenjak, *zmija* je nepomenica, zlić ili poganac. Da se pak ne bi prečesto izgovaralo božje ime, u Dalmaciji se često čuje, osobito među katolicima, tožji umjesto božji, ili pak borati, umjesto bogati. O svemu tome podrobnije, s navođenjem velikog broja primjera iz Vukovih zbirki, Milčevićeva *Glasnika* ili Kukuljevićeva *Arhiva* — v. T. Maretić.

⁴⁴ U tom kontekstu nalazi svoju veliku opravdanost i razložitost palenje badnjaka i njegov solarni značaj. Božićno vrijeme je vrijeme zimskog suncostaja, tj. kritičnih dana najslabije snage Sunca, pa će upravo taj zapaljeni badnjak i sažareni *demon vegetacije* pripomoći da se pobijedi mrak i studen (prema M. Gavazziu koji konzultira L. v. Schrödera, G. Biltintera, W. Mannhardta i druge, nav. djelo, str. 20). Posvuda se među narodima prisposoblja Mjesečeva ili Sunčeva pomrečina s nekom nemani što izjeda Sunce ili Mjesec. O tome je napretek izvještaja kod Vuka i Milčevića.

⁴⁵ Često se u drevnoj religiji Hrvata i Srba govori o *drvetu od svjetlosti*, *Vidovu drvetu* (SVSH, 412). U Chevalierovu i Gheerbrantovu *Rječniku simbola* nalazimo inzistiranje na *tvornosti* drveta, da je naime drvo u pravom smislu riječi *tvar*, što potvrđuje i narodni govor kao baštinik zanatskih predaja, koje su uglavnom obrađivale drvo (J. Chevalier, A. Gheerbrant, *Rječnik simbola*, prev. više prevodilaca, NZMH, Zagreb, 1983, str. 130).

Tiho i postupno uspinje se Sunce navije. Uzlaži ono do svoga najvišeg jeka.⁴⁶ Vrlo je zanimljivo da se ta vjera ukrutila, gotovo okamila u božićnim običajima.⁴⁷ Naime, kad su se pokrstili, naši su praoci od Božića Sunca prometnuli govor na Božića Isusa. Bogoljubnost je očita, drži Nodilo, »no je iz davnine poganske«.⁴⁸ Što se pak tiče našeg Božića, obredi mu se dohitaju latinske religije. Rimski Ianus geminus ili Biceps u biti je naš Božić.

Puna je torba pradjedovskog praznovjerja

Davnašnje pribojavanje i strah od neke otajne ubojite moći je osnova praznovjerja, tog *taloga od stare religije*.⁴⁹ Cvalo je ono i bujalo kod naših praotaca, a ne manje ikod ostalih Indoevropljana, posebice Talijana i Grka. Evropsko je praznovjerje općenito, ali nije valjda nigdje življe i bujnije, upravo *gusto*, negoli je u našim istočnim i južnim krajevima. Bokeljsko pak praznovjerje Nodilu se čini posebice izvornim.

Svagda su se ljudi bojali tzv. *oculus obliquus*, a zatim otetih i zasjenjenih očiju⁵⁰ i noćnih neprilika. Dakle, u središtu je pogled koji je bremenit svakovrsnim magičnim moćima: pogled koji ubija, općarava, donosi uroke, paralizira, a i blagosilje.

Vrlo je čudno, donekle prosvjeduje Maretić, što u svem tom silnom bogatstvu pučka literatura posve oskudijeva onirokri tičkom građom i tumačenjima. Bilo bi vrlo zanimljivo, po Maretiću, usporediti i taj ogranak pučkog vjerovanja s ostalim vjerovanjima.

S punom torbom vučjeg praznovjerja spustili su se Slaveni nadomak Jugu, pa svoju riječ *vukodlak* nametnuli i onim narodima kojima je već od arijske davnine ta mitska metamorfoza

⁴⁶ Pučka literatura nas uči da su Sunce i Mjesec u prijateljskom, dapače, rodbinskom odnosu s kršćanskim Bogom. Nazočne su u narodu, tvrdi Maretić, i pomisli o ženidbi Sunca i Mjeseca. Ništa pri tom nije običnije negoli da su kršćanski sveci svatovi, a sam bog kum. Nameće mi se ovdje korelacija Mjesečeva i Sunčeva simbolizma iz *Rječnika simbola*, str. 406.

⁴⁷ Etnolog M. Gavazzi u sklopu svoje znanstvene obrade etnologije jugoistočne Evrope sustavno je izložio *zaokruženu grupu zimskih narodnih običaja*, ne cijepajući zaokruženu cjelinu od Došašća do svetih Triju Kraljeva nego, naprotiv, čvrsto stojeći na stajalištu folklorne povezanosti cijeloga ovog vremenskog odsjeka (nav. djelo, str. 5). Jednim od najboljih poznavalaca božićnih običaja južnih Slavena M. Gavazzi smatra Edmunda Schneeweisa.

⁴⁸ SVSH, str. 210.

⁴⁹ SVSH, str. 21.

⁵⁰ Za T. Maretića je to pogled *zvjerookoga gledaoca*. Kolikuu silu ima čovjek živoooka pogleda, ma i nedužan, to se osobito dobro vidi iz onih vjerovanja koja narod spaja s urocima.

bila poznata. Tako su nam Rumunji bliski po svojoj riječi *velivolak*, Bugari po *vrkolak*, Arbanasi *vurvolak*, noviji Grci *bulkolaka*. Sve nam to govori da je u srcu naroda živa zebnja od mrkog i proždrljivog vuka, pogotovu kad se tomu pridruži pusto maštanje te rastroji, smiješa i pobrika prvašnje mu biće.⁵¹ Međutim, *mrklina*, odnosno proždrljivost nije isključivi aspekt vučjeg simbolizma kod nekih drugih naroda. Neki Nordijci, a i Grci, ističu svijetli simbolizam vuka, koji je daleko od vučje okrutnosti i satanizma. Po svemu sudeći, praslavensko snovanje o vuku je jednodimenzionalno. Za srednji vijek znamo da je bio rasadište svakojake demonologije, ali je teško utvrditi da li su sva ova vjerovanja potekla iz srednjega vijeka.

Bajan je svijet slavenskih vila. Pored Gromovnika među *me-teornim bićima* našle su se i vile. Znanstvenik im prilazi kao paranormalnim moćima duha i čudesnim sposobnostima mašte. Između apsare, nimfe i valkirije obrela se slavenska vila *kao na prekreću*. Čini se da se upravo oko njih neobično živo razigrala i razmahala južnjačka pučka mašta. Raspravljjanje o vilama,⁵² po Nodilu, ne ide baš najlakše od ruke. Da li je to zbog toga što je teško razabirati što doista pripada starini a što kasnijim prividenjima? Ili možda zbog toga što ni to područje nije ostalo pošteđeno od *pjesničkog nakita*? Ne treba se tome čuditi kad znamo da su u pitanju bića koja nisu podložna kontingen-cijama triju dimenzija.

Pučki govor o duhu koji vije oblakom, o vili čuvarici istinitosti i razgoniteljici laži i obmane prvo je snovanje pučkog jezika koje se raspretavalo na čistoj vatri Gromovnika i olujne vile. Najpriličnija etimologija ovom prijepornom imenu upućuje nas na glagol *viti*. Visoke planine, teško dostupne pećine, mekane i cvjetne rudine, zatim tiha samoća redovita su obitavališta, zakloni, igrališta i sabori svakakvih vila. Nodilo ih je po predajnom obrascu razgodio po njihovu poslu u razno doba, premda je vila jedna, *istosučna*. Tako vila planinkinja prebiva u pećini, meteorna boginja oblakinja za oblak prijanja.⁵³ Tanki pjesnički

⁵¹ M. Gavazzi u II svesku svoga djela *Godina dana* uz E. Schneeweisa navodi i Nodila kao pobornika mišljenja da je običaj vučara u bitnom baština rimskih *'Iupercalia'* (M. Gavazzi, isto, str. 82; SVSH, str. 255).

⁵² I poglavlje o vilama, kao i poglavlje o Vidu i religiji groba spada, po Šišiću, među one partije Nodilova djela *kojima se uopće ne da ništa prigovarati* (isto, str. 139). Ivan Kukuljević Sakcinski, koji je značajno utjecao na kasniji znanstveni lik N. Nodila, pribrao je u Hrvata lijepu građu u svojim *Vilama*. Kajkavske starice bile su mu poglavitim vrelom obavijesti.

⁵³ Pripomenut ću ovdje da su Indijcima, Germanima i Slavenima *planina i oblak bili jedno* (usp. SVSH, 457). Stari Hrvati su, po Maretiću, opravdano držali oblak za nekog zmaja. Zar je onda priličnija indijska prisposoba s kravom za oblak od starohrvatske sa zmajem.

osjećaj našeg naroda pritegao je k sebi s meteorne visine vilu nagorkinju, potom zagorkinju i najposlije podgorkinju. *Biljarice* i rosne vile vidarice znadu, kažu i liječe ljekovitim biljem što ponavlja mladost.⁵⁴ To je ona poetična narodna medicina. Vjetrine, olujine i ledovi stoje u vlasti *vjetrenica* i *poledica*. Zlatokose i lakokrile vile s bosiokom i smiljem, s oglavljem ili svećakim opsjevom, zatim bjelogrle i sanonosne vile brodarice samo su dio meteornih vilinskih bića. Zgoda s Ravijojlom i Milošem neprevaran je primjer da *našoj vili godi boj*. Zasjeklo se, kako vidimo, puku u svijest bezbroj pridjeva i oznaka da smo na kraju dobili visokoestetski dotjeran vilinski lik u Srba i Hrvata.

Religija groba

O čemu nam govori otvorena praslavenska grobnica? Gleda li razjapljena raka koga će proždrijeti ili pak raskolačene mrtvačeve oči gledaju tko je slijedeći na redu? Može li se kazati da je s prastarog pradjedovskog groba odminula sumornost? Da li je drevnom Slavenu, a potom Hrvat u i Srbinu grob ponor u koji se biće sunovraćuje ili im je to pak mjesto metamorfoze tijela u duh? Da li je slavenskim, a onda prahrvatskim i prarspskim grobom ovladala vjera?⁵⁵ Da li je ta vjera bila nadanje u skori povratak ili pak proplamsaj u sinjoj sumornosti smrtnog časa, ili možda jedno i drugo? Jesu li najzad trulež i gnjilež pritegle k sebi fantastične utvare i odagnale neumrle nade ili i dalje simboliziraju rastakanje stare prirode?⁵⁶ Pokušat ćemo zajedno s Nodilom odgovoriti na sva ta pitanja.

Znatni su, neprevarni i jasni tragovi religije groba u našeg naroda. Ta je religija potekla iz najdubljih ljudskih osjećaja. Stožer joj je, po svemu sudeći, praslavenska vjera u besmrtnu dušu.

⁵⁴ Za kršćane, ljekovite trave duguju svoju djelotvornost tome što su prvi put nađene na Kalvariji. Za ljude antike trave su dugovale svoju ljekovitost tome što su ih prvi otkrili bogovi, te je prema tome svako izlječenje isključivo božanski dar (usp. *Rječnik simbola*, str. 365).

⁵⁵ Kršćani su groblje nazvali *pokojište* (lat. *requitorium*), što je s vremenom uzmaklo pred *coemeterium*. Hrvati i Srbi zadržali su svoju riječ *groblje*.

⁵⁶ I za ovo poglavlje Nodilo je mogao crpiti sa svog omiljenog talijanskog izvora — A. de Gubernatisa: *Storia comparata degli usi funebri in Italia e presso gli altri popoli indo-europei*, Milano, 1878. Mi pak možemo naći marno pribrane građe o starohrvatskom grobu, njegovim oblicima, vrstama, zatim o razvoju ukopa, o tzv. priložima u starohrvatskoj grobnici — kod Ante Škobalja, nav. djelo, str. 447—451.

Kao izvanjski dokaz nastali su pogrebni obredi. Valjalo je, naime, dostojno ispratiti *prometnuće čeljadeta u drugačiji živi stvor*.⁵⁷ Starovjersko naziranje o duši, njezinu lutanju⁵⁸ i selenju izavrlo je iz dubine prahrvatskog i prarspskog pučkog srca. Skroz naskroz materijalističan naziv duše ničim nije natrunio starokovno vjerovanje i drevni nazor o trajnosti duše i propadljivosti tijela. Noviju formu donijela je sa sobom tek kršćanska vjera.

Slavensko spaljivanje mrtvaca imalo je za njih poseban smisao: trulu i sagorenu lešinu premetnuti u *ново, небетежно i проsvijetljeno* tijelo te ubrzati *odvoj duše od gnjilog i teškog tijela*,⁵⁹ da se tijelo što brže istroši i prosjaji,⁶⁰ te duša pohrli u susret sreći.⁶¹ Teško je sada reći da li je prahrvatska duša hrlila u susret sreći u obliku pčele, leptira ili čega drugoga. Tvrdoga toga običaja nadilazila je čak i skandinavsko kremiranje leševa. U svečanosti kremacije našim su pradjedovima bili ravni sami Indijci.⁶²

Neizvjesno je da li su Srbi i Hrvati palili svoje mrtve, ali postoje neki tragovi da su to ipak radili. Neizvjesno je međutim koje i kakvo im je bilo mjesto vječnog boravišta: urna s pepelom, sarkofag s nespaljenim tijelom ili pak nešto treće. Tragovi i relikti govore, istinabog, da su zakarpatski doseljenici na rimsko tlo većinom napustili paljenje, inače dosta zazorno novoj vjeri, te da je u njih najvećeg maha uzelo jednostavno zakopavanje. Ali, u mnogočemu i taj se ukop nije oslobodio poganštine. Valjalo je naime ponajbolje očistiti rajsku stazu da se tko god ne spotakne o *ogromni oblačni talog*, tj. pretkršćanski pakao. Nije stoga sporna snaga Pepelnice u kršćanskoj liturgiji, Pepelnice koja upravo vapi za povratkom u prvotni prah, ali samo zato da bi duša bila pripravna za vječni život.

⁵⁷ SVSH, str. 540. Nodilo je htio biti načistu i glede primjerenosti samog pojma *pokoјnik*. Preminuli kršćani grčko-rimske Crkve zovu se *nekroi, mortui* ili *defuncti*. Izraz naših pradjedova *pokoјnik* nije suznačan s navedenim izrazima klasičnih jezika.

⁵⁸ U Africi je rašireno predajno vjerovanje da grob služi tome da materijalnim znakom zadrži dušu umrloga kako ne bi uznemiravala žive svojim lutanjem (*Rječnik simbola*, str. 179).

⁵⁹ SVSH, str. 519.

⁶⁰ Ovdje mi se nameće Gavazzijevo mišljenje (koje on doduše dijeli s G. Biltingerom) o apotropajskom (pored lustrativnoga) djelovanju vatre, vatre koja o d b i j a i sažije demone, zle sile i duhove (M. Gavazzi, isto, I, str. 12; II, 19, 92).

⁶¹ To bi bio onaj sublimni aspekt spaljivanja: uništiti ono što je niže te utrti put k onome višem. Općerašireno je uvjerenje da prolazak kroz peć uvjetuje uzdizanje na višu razinu postojanja. Taj aspekt kod spaljivanja pokoјnika etnolozi jednim dijelom povezuju s palenjem badnjaka, majskog ili žetvenog drveta čiji se ulomci usađuju u vrtove i na njivu da bi oživilo (tako V. Čajkanović, Gavazzijev navod, isto, str. 20).

⁶² SVSH, str. 122.

Raj im je bio noćni odmor Suncu i mjesto vječitog proljeća. Praslavenski glagol *ra* sa značenjem udjeljivati insinuirao nam u raju mjesto raskošnog udjeljivanja i preobilnog uživanja.⁶³ Raj je osim toga predodređen ne samo za duše pokojnika nego i za duše nerođenih.

O paklu su naprotiv snatrili kao o sapinjalištu svih strašljivaca i izdajica, o *tromoj hrpi svakojakih nitkovića*.⁶⁴

Pojmovi *pakla*⁶⁵ kao *zapožarene prostorije neba* i *noći* kao *mrkle nekakove pučine*⁶⁶ pojmovi su jadovite pokrajine tmine, studeni i samrti. Po Nodilovu mišljenju stari su koliko i starodrevni arijski rod, ali su istom kršćanski blagovjesnici napravili od njih *plamena mučilišta nove vjere*. Zemaljski pakao Srba i Hrvata zvao se Leđan, s ponešto nesigurnosti tvrdi Nodilo. Kao nemirni korjenodubac Nodilo taj Leđan dovodi u svezu s ledinom, pustom i neoranom zemljom, čime Nodilo podjednako determinira simbolizam pustinje i svake druge pustoši kao neplodnog prostora. Leđan nas vodi u najernju noć, u ono carstvo noći i zime koje je ustravljivalo sve arijce, pa i naše oce.⁶⁷ Zima i noć su dva velika i dodirna ljudska strašila, kad je zimskom studeni sve omraženo, povaljeno i skamenjeno, a ne *trapovijesno i bunovno* kao pri nastupu ranoga ljeta. Svojim zlokobnim oštricama noćno raširenih zjenica mačka je zoomorfoza noći,⁶⁸ kao što su povampireni ljudi negdašnja zoomorfoza bogova.⁶⁹

Prevažan moment pogrebnog obreda bilo je davanje daće: podušje ili predušje, tj. davanje mrtvima onoga što se daje za dušu ili pred dušu. Izravan i neprevaran dokaz i trag za to je *mnoštvo predmeta potrebitih putovanju*.⁷⁰ Vedska pjesma potanko opisuje daću, ističući joj vjersku narav. Duboko nezna-

⁶³ Na sanskrtskom je raj *paradesha* u značenju *najviši predio*, a na kaldejskom *pardes*. Očevidno je dakle otkuda latinski *paradisum* (usp. *Rječnik simbola*, str. 547)

⁶⁴ SVSH, str. 526.

⁶⁵ *Pacla* u rumunskom jeziku, u koji je prešao iz slavenštine, znači još i magla (po G. Kreku, *Einleitung* ..., Nodilov navod, SVSH, 523).

⁶⁶ SVSH, str. 95, 99.

⁶⁷ Da li se taj prahrvatski Leđan može etimološki dovesti u svezu sa srednjobretonskim napisom koji podzemlje (pakao) spominje kao *an ifern yen* u značenju *leđeni pakao*, što je inače protivno uobičajenim nourmama? (usp. *Rječnik simbola*, str. 520).

⁶⁸ Ovo je tek jedan primjer iz niza dobrih i zlih značenja mačke u njezinoj simbolici koja je stvarno raznolika.

⁶⁹ SVSH, str. 139, 257. Noć se ovdje shvaća u njezinim osnovnim astrološkim analogijama: beživotnosti, ugasnuća, snova, tjeskobnosti, obmana i tome slično. Bogovi su često produživali trajanje noći zaustavljanjem Sunca i Mjeseca da bi lakše izveli svoje pohvate — *Rječnik simbola*, str. 432—433.

⁷⁰ SVSH, str. 539.

božićki žig tog komada obrednika iz stare vjere sigurno je odolijevao pokušajima zapadne Crkve da toj poganštini udare kršćanski znamen. Nerijetko se događalo da se daća premetala u obilno plijančenje.

Daći se pridružilo gotovo obredno žensko naricanje. Sudeći po rudimentima koji su se i do danas održali, zamjetna je i pokoja *pobožna deprekacija Srba i Hrvata*.⁷¹ Nodilo ga inače rado povezuje s mekanom slavenskom čudi.⁷² Nema toga kod Nijemaca, budući da *Nijemci rado ne plaću*.⁷³

Hrvatskim i srpskim pokrštenjem, tj. primitkom Kristove vjere, u svaku se kuću krsnim imenom uselio svetac pokrovitelj: *Iz panja svakojakog ljudi tesali svetitelja* — kaže Nodilo.⁷⁴

Slava božja i krsno ime, kraj sveg zalaza u preduboko poganско vrijeme zvučali su *naporedo kao prozivi jednoznačni, kao puki sinonimi*.⁷⁵ U srpskoj slavi Nodilo ne vidi ništa drugo negoli jasan relikat drevnog domaćeg bogoštovlja, poput grčkih *theoi Patroi* ili rimskih *dii manes*. Kao cijeli dom tako i njiva, voće i stado našli su se zajedno pod okriljem sreće i blagoslova. Nisu se tomu iznevjerila čak ni *poturčena gospoda od našeg roda*.⁷⁶ Jedino je Božić nadmašio veličinom dan krsnog imena. Glavno je bilo: hvaliti sveca, prositi od njega zdravlje i napredak, napitnicom mu iskazati pohvalu i pamćenje.

S vremenom se slavi krsnog imena pridružila Preslava, Prislava, prislužba ili prislužbica, tj. druga domaća slava. Prislavilo bi se naime u godini još jednog sveca, ne doduše onako svečano kao o glavnoj slavi nego uz nešto manje svijeta i u manjoj mjeri, ali bi se ipak uradilo sve što i o krsnom imenu.

⁷¹ SVSH, str. 343.

⁷² Na nekoliko mjesta Nodilo ističe mekanu slavensku čud i *na-daleko oglašeno gostoljublje slavensko. Slavenska dočekljivost* nekad je imala formu bogoštovnog čina. Ponekad i ponegdje nije se nešto moglo istumačiti blagom čudi Slavena. *To se onda činilo uz pomoć vjere... Blagočudi i odani obiteljskome životu Slaveni ne mržahu na inostranca kao takova* (SVSH, 499). Svejedno, *neke pisce hvata pak groza pred slavenskom surovošću* (SVSH, str. 500). Gdje i u čemu je ponajviše došlo do izražaja gostoljublje starih Slavena — v. Vj. Klaić, isto, str. 43.

⁷³ SVSH, str. 550. Nodilo spočitava Crkvi što ju je *uvijek mrzilo sva-kod neuredno i bučno tuženje za pokojnicima* (isto, str. 551).

⁷⁴ Očevidno je da i *dom i Crkva jednako sebi prisvajaju slavu krs-nog imena* (SVSH, str. 573). Otuda su se kod svih arijskih naroda praoci našli na postolju domaćih bogova.

⁷⁵ SVSH, str. 563.

⁷⁶ T. Maretić nas upozorava da u Hrvata i Srba ima dosta *paro-nomazija, po kojima si oni tuđa imena kršćanskih svetaca na svoju tumače i na tom osnivaju gđjekad pričanja i vjerovanja...* (isto, str. 134—135).

Nodilo pred sudom kritike i vremena

Izici pred Nodila stvarno obrazloženim objedama i korekcijama pretpostavlja barem približno zamašnu upućenost i uvid u sveukupnu građu i »prostrani posao ovoga neumornog radenika.⁷⁷ To je bio i ostao razlog što je mnogo kritičko pero zastalo, da ne kažem podrhtalo, u svojoj namisli da temeljitije ocijeni ovo djelo.⁷⁸ S istog su razloga izostala i opća priznanja ovom Nodilovu djelu. Mišljenja sam da je i sve to znanstveno i moralno poštenije negoli sva ona maglovita natucanja i pokušaji tumačenja koji su se posebice u početku javili. Karakterizirali su ih uglavnom okoštali vjerski stavovi⁷⁹ i uvjerenja te vrlo površna dodirivanja visoko nasložene dokumentarne građe samog djela. Mnogi su postupili suprotno od blagotvornog naputka da se o takvim stvarima dađe lakše pitati negoli odgovarati.

Prvi kritičar Nodilova djela je sam Nodilo. To je vidljivo već iz uvoda *Staroj vjeri Srba i Hrvata*, gdje se Nodilo svom čitatelju predstavlja u najvećoj samokritičnosti. Među prvim kritičarima Nodilova djela o staroj vjeri Hrvata i Srba našao se Stojan Novaković.⁸⁰ Novaković se osvrnuo na Nodila nelazravno, pišući o Edipovoj legendi u *Archiv für slav. Philologie*, (XI B, III H). Novakovićeve kritičke primjedbe odnose se prvenstveno na Nodilovu metodu. Nodilo je, što je inače dosta zanimljivo, uvrstilo svoj osvrt na Novakovićeve primjedbe u svoju knjigu (str. 580—582), uz čvrsto uvjerenje da je Novakovićovo pravilo prestrogo.

U nekoliko navrata, s nepritajenim bijesom na Nodila se okomilo već spomenuti Anton Franki, poslije profesor na Bogoslovskom fakultetu u Zagrebu. Nije prezao ni od osobnih zajedljivih

⁷⁷ Tin Ujević, *Bosanska vila*, Sarajevo, 1912/11—12, str. 177.

⁷⁸ Pišući svoju monografiju o Nodilu u povodu 100. obljetnice njegova rođenja, V. Novak tvrdi kako Nodilovo djelo nije ni danas, poslije pedeset godina, pravo zapaženo niti ocijenjeno ni od domaćih ni od inozemnih znanstvenika. Pri tom ipak začuđuje što ni L. Niederle u svojoj knjizi *Slovenske starožitnosti* prolazi mimo Nodilova djela, ne zapažajući ga, premda bi upravo u njemu za svoja izlaganja našao obilje pobuda koje mu ni kronike a niti arheologija ne mogu namaknuti (usp. V. Novak, isto, str. 112).

⁷⁹ Zadarski svećenik Anton Franki jetko je htio razgoličiti Nodilov tobožnji antiklerikalizam: »Klerikalci za mnogo su godina mladog Nadka klerikalnom odiećom odievali, klerikalnim hljebom pitali; on je iz malog sjemeništa pohađao gimnaziju, on je u velikom sjemeništu svršio sve bogoslovne kurse; pa da se sad klerikalcem ne oduži?! — Primljeno veliko dobročinstvo preveliko je breme za bahatca, a da pod njim ne stenje!« (*Podlistak* u »Katoličkoj Dalmaciji«, I).

⁸⁰ Uz Miklošića, Jagića i Pavića, T. Maretić smatra S. Novakovića vrlo zaslužnim za naše poznavanje povijesti i geneze pučkih pjesama (isto, str. 117). Poznato je da se S. Novaković u jednom pismu Franji Račkome živo zanimao za predmet pisanja ovih Nodilovih rasprava.

uvreda: »Jeste li, čitatelji, ikad vidjeli dječaka kojem su roditelji svukli djetinjske halje a navukli muževne? Drži se mudro, hoće da mužuje, sve hoće da znađe, govori o svaćem, u sve se razgovore plete, pa mjeri, kroji i presieca, da mu moramo oprostiti, jer mužuje, al muž nije. Meni se takav čini ovdje profesor Nodilo.«⁸¹ Ne odnose se, doduše, Frankljevi napadaži na Nodilovo djelo koje je predmet ovog našeg raspravljanja (odnose se naime na drugo Nodilovo djelo: *Postanje svjetovne papinske vlasti ili pedeset godina talijanske historije, 724—774*), ali i te napadaže Franki ugrađuje u opći znanstveni lik N. Nodila. Viktor Novak zamjera klerikalnom dalmatinskom listu *Katolička Dalmacija* što je uopće dopustila da Franki izvrijeđa Nodila. Franki je to učinio *na način koji je bio daleko od svakog tona naučne polemike*.⁸² Frankljevi herostratski napadaži imali su za cilj diskreditiranje Nodila kao znanstvenika, ali se to Frankijevo diskreditiranje premetnulo u samodiskreditiranje. Sve to skupa se doima kao *rabotanje sićušnih pigmejskih duša*.

U 2. broju *Hrvatskog kola* izvjesni g. Lj. ubraja Nodila u mitološku školu kojoj je poglavito obilježje da gotovo svaki proizvod narodne usmene književnosti smatra dragocjenim ostatkom daleke starine. Lj. spočitava Nodilu da će mu mnogo tvrdjenje ostati upitno. Kritička staza koju je zacrtao g. Lj., po mišljenju samog Nodila, *vodi ... u ono mitološko bespuće koga se on* (tj. g. Lj. m. op.) *boji*.⁸³

Nakon krasnorječivog i uznositog Ujevićeva pisanja o visokoznanstvenome Nodilovu liku, o Nodilu kao čovjeku splitske intelektualne predilekcije, bistrooka i otvorene inteligencije, u isto vrijeme i narodnog i evropskog, istanjenog i jasnog, odnjegovanog i lijepog, kratkog i čitljivog stila pisanja, Nodilo je za Tina Ujevića učenjak koji se predaleko zaletio, čovjek na krivom putu, zabludio, prebrz i nekritičan znanstvenik s neopravdanim hipotezama u glavi. Tako Ujević neštedimice kritizira Nodila, makar ostavlja po strani kritiku *za koju nema vremena ni kompetencije*.⁸⁴ Nodilo je, po Ujeviću, posebice zastranio u svom *naučno najlošijem radu — Staroj vjeri Srba i Hrvata*. Nodilo je to djelo započeo i završio marljivo, upozorava Ujević, *ali sa znatnim gubitkom vremena*. U tom je djelu *pjesnik prevladao i bacio znanstvenika u pozadinu*. Uspjeh mu je bio manji negoli je to zaslužio svojim talentom i naporom, zaključuje Ujević.⁸⁵

⁸¹ *Katolička Dalmacija*, Podlistak IV.

⁸² Isto.

⁸³ SVSH, str. 586. I odgovor g. Lj. Nodilo je uvrstio u svoju knjigu.

⁸⁴ T. Ujević, isto, br. 13—14, str. 196.

⁸⁵ Isto, str. 222.

Negativno je Nodila ocijenio i Kerubin Šegvić, službeni historio-
 rograf pravaštva, uspoređujući Nodila s lijepim i nijemim kipom
 od kararskog mramora, ali koji ništa ne znači, budući da osim
Stare vjere i Historije srednjeg vijeka te svog uzorna i karak-
 terna života ništa nije za sobom ostavio. Ovo se sve skupa
 doima tim čudnije što je fra Kerubin Šegvić bio često gost No-
 dilova doma, gdje je i te kako mogao upoznati i uočiti veće
 Nodilove vrijednosti negoli mu ih je pripisao.

Pored ostaloga, Nodilu se spočitava pozitivističko sociološki
 pristup u izučavanju povijesne građe, kao i pragmatizam. Prag-
 matizam mu posebice pripisuje Franki, upućujući prigovor No-
 dilu što *veoma lijepo za svoje svrhe* izostavlja ono i onako što
 i kako mu odgovara (*Podlistak VIII*). Frankiju su, čini se, pro-
 makle sve one Nodilove stranice koje na sebi nose pečat No-
 dilove filozofije humaniteta, na kojima on i te kako uvažava
 i poštiva sociološka načela. Sociološki kompleksi zauzimaju vidno
 mjesto u njegovim kako usmenim tako i pisanim izlaganjima.

Nodilu bi se naniijela nepravda kad se u njegovim istraživa-
 njima ne bi vidjelo ništa drugo osim »primjene nekog cjelo-
 vitog filozofsko-povijesnog svjetonazora«. ⁸⁶ Nodilovi filozofsko-
 -povijesni stavovi mjestimice upućuju na njihovu bliskost s
 Herderovim naturalističkim mišljenjem po kojem je povijest čov-
 ječanstva upravljana prirodnim uvjetima života. Zamjetni su
 isto tako kod Nodila i pogledi Augusta Comptea.

Nodilo nerijetko i sam ne krije svoju nesigurnost u iznošenju
 povijesnih činjenica, oklijeva koju hipotezu da prigrli, često
 završava svoje izlaganje sa *ili* i *možda*. Nije mu do *većeg bistro-
 nja* (SVSH, str. 619), ponegdje *neće da upre, pošto stvar nije
 dovoljna čista* (SVSH, str. 625), sve ostavlja neriješeno i pod
 velikom sumnjom (SVSH, str. 451), načelno se susteže od odre-
 dišta i česta tvrđenja (SVSH, str. 587), priznajući i sam da više
 puta ide predaleko u nagađanju. ⁸⁷ Međutim, upravo tim svojim
 nagađanjima Nodilo je utirao *putove, kojima su ove ili one mi-
 sli došle u prosti naš narod*. ⁸⁸ Jesu li to Koharićeve, u nedo-
 statku »ceste sigurne ... stazice one, kud pojedinci prije njega
 hodili su ... ⁸⁹

Nodilo se također ne skanjuje priznati svoju nemoć da po-
 gdjekoj od priča rastumači i prozre *božju jezgru*, da bolje
 prodre *u duh pučkih starovjekih pjesama*, ⁹⁰ kako on to već na

⁸⁶ Ivo Petrinović, iz Predgovora *Staroj vjeri* ..., str. 37.

⁸⁷ Presmionost u zaključcima koja mu se odrešito spočitava (tako
 Josip Horvat: *U njegovoj* (tj. Nodilovoj — op. K. C.) *studiji ima mno-
 go nepouzdanih hipoteza i zaključaka* — isto, str. 399), može se ne
 jednom kod Nodila opravdati silnim žarom i obuzetošću pisanja.

⁸⁸ T. Maretić, isto, str. 117.

⁸⁹ J. Koharić, isto, str. 25—26.

⁹⁰ SVSH, str. 281.

jednom mjestu kaže pravom skromnošću⁹¹ pravog znanstvenika: »Griješim li u ovoj etimologiji, kao što je prilika, molim da se pređe preko toga, odbijajući to na moje neznanje ... ja odgovora ne znam, osim ovoga zar slabačkog ... nije moje riješiti stvar o jezičnom postanku Udbine ... kažem ja ovo vrlo dubitativno«. ⁹² Svagda je inače spreman uskratiti *odgovor ... ne htjeti osjeći ... riskirati nešto reći*.⁹³ To ga ipak nije odvratilo da njemačkom filologu i mitologu J. Grimmu spočitne kako protiv njega i njegove etimologije riječi *Wodan* ... »ma bila ona koliko ispravna ... vojuje jedan razlog mitski, a drugi povijesni«. ⁹⁴

Nodilo se u neku ruku ispričava i opravdava da koješta i ne htijući iskrivljuje, jer mu znanje dolazi iz drugih ruku. Svjedočanstva naime *otržito ne govoer*, jer su većinom tuda i uzgredna. Međutim, Nodilo svejedno šalje u svijet radnju *evo ovakvu kakva je*.⁹⁵ Tješi ga pri tome uzdanje da bi drugome putniku mogla biti pobudom obzirnijemu i sretnijemu *pohađanju svijetlih nebesa preda naših*.⁹⁶ Kako je očevidno, Nodilo pokatkad spaja svoju veliku skromnost s punom moralnom i znanstvenom smionošću.

Neka bude tako kako sam Nodilo za sebe kaže, ali je isto tako neporeciva njegova intuicija i moć da *intuitivno pogodi prekretno sile*, da preko događaja vidi smisao, uzroke i posljedice, zatim povijesni moral, nepobitna je njegova sposobnost da otkrije kontinuitet u manifestacijama života naoko nepovezanim, dok pluzi oranicom *historijskoga rabotanja*.

Kažimo na kraju još i to da je *zlatno klasje i zdravo zrnje* snažne Nodilove pisane riječi zamjetno u djelima dvaju velikih imena hrvatske književnosti i kulture: Augusta Šenoe i Vladimira Nazora. Potonji se u svojim *Slavenskim legendama* nadahnua upravo Nodilom.

⁹¹ Među glavnim oznakama Nodilova značaja njegov učenik F. Šišić ističe, uz *jasnoću i otvorenu mušku samostalnost* i Nodilovu skromnost (isto, str. 127), koja je *zazirala od bilo kakvog poltronaškog reklamiranja* (V. Novak, isto, str. 80).

⁹² SVSH, 100, 216, 243, 396).

⁹³ SVSH, str. 498, 643. Neosporno je da je Nodila u njegovu radu i životu uopće pratila trajna predispozicija koju nije propustio iskazati i u povodu svoga postavljanja za rektora Zagrebačkog sveučilišta 1890: »Što ja rekoh, to nije nikakva istina naravi geometrične; nije to takav slijed neospornih propozicija i strogih dedukcija, već je to induktivno, a u neku ruku, divinatorno nagađanje, kome pristaje vrijednost tek relativna« (navedeno prema F. Šišiću isto, str. 123—124).

⁹⁴ SVSH, str. 81, 82.

⁹⁵ *Ovakovih nam se radnja hoće; neobrađena polja dosta i predosta, a u N. N. reč bi i rada i glave*. Vrlo se pohvalno doimaju ove riječi jednoga od prvih Nodilovih kritičara, ali tek kad im oduzmemo njihov iz šireg konteksta upečatljivo vidljiv i kliničan naboj (v. A. Frankl, u I. Podlistku *Kat. Dalmacije*, Zadar, 1878).

⁹⁶ SVSH, str. 25.

Zaključak

Pristupiti istraživanju i sređivanju silno nasložene građe praeligijskog fenomena svoga ili tuđeg naroda posao je sabiranja varnica s dalekih ognjišta u kakvu-takvu luč, posao pribiranja iverja od isječene klade pradavnine, i sve u sumračju pregonjenih tumačenja, neizvjesnih odgovora, mitologemā, besputnih lutanja, nerijetkih priviđenja i fantazmagorija te konačno kondicionalnih rješenja, gotovo se slijepo držeći klizavog puta komparativne mitologije, etimologije i filologije: njihovih nejasnih svjedočanstava i sumnjivih etimologijskih upoređaja.

Ući u trag domaćemu bogu Srba i Hrvata, bez koje bi »nestajalo karike jedne u mitološkom lancu«, okosnica je Nodilovih rasprava o staroj vjeri Srba i Hrvata, staza Nodilova bogotražnja kod Srba i Hrvata. Otprilike bih tako sažeo, ocijenio, prosudio i zaključio Nodilovo sveukupno kulturno pregalaštvo, zamišljeno i obavljeno istinabog, *obzirnim pridržajem, načinom posve hipotetičnim*, posebice njegov rad na rekonstruiranju⁹⁷ zakarpatskog hrvatskog i srpskog pravjerovanja, što podjedno znači i mučan rad pri teškom poslu upoznavanja i bistrjenja naših mitskih starina. Rad, na kraju krajeva, dosta mukotrpan i tegoban ukoliko mu je jedina nagrada i veselje ona nada kojom se i F. Miklošič krijeplio i tješio da će se približiti tajni i dokučiti zagonetku.

Pred Nodilom je zaista stajalo razbacano iverje od isječene klade srpske i hrvatske pradavnine, stajala je golema sirova građa praslavenske mitologije i mitopole. Plod tog mukotrpnog rada upravo je njegova historiografska studija o staroj vjeri Hrvata i Srba za koju Nodilov učenik F. Šišić kaže da ide u red najboljih radova što ih pozna naša cjelokupna historiografija. Nodilo je, nadalje, među našim znanstvenicima pionir i obretnik sustavnije obrade prstonarodne literature. Nije stoga neosnovano gledati u Nodilu prokopnika sustavnijeg načimanja problema prijelaza usmene u pisanu epsku predaju.

Izvornost Nodilova rekonstruktorskog posla ogleda se prvenstveno u njegovu odlučnom zaokretu s puta dotadašnjeg baziranja znanja o hrvatskoj i srpskoj mitologiji isključivo na štu-

⁹⁷ Nisam tek proizvoljno naslovio svoj rad kao *Nodilovu rekonstrukciju hrvatskog i srpskog pravjerovanja*. Ovaj rad naime demonstrira Nodilovo zidanje *zgrade stare vjere Srba i Hrvata* (F. Šišić, isto, str. 138). To je tek dio teškog zadatka povjesničara N. Nodila: rekonstruirati svijet kojeg više nema, rekonstruirati ga u njegovoj pravoj slici, krvi i mesa dati sjenama onih kojima je ime sačuvala ljudska ljubav ili mržnja (iz eseja Janka Koharića, *Natko Nodilo* (vlastita naklada), Split, 1901, str. 46). Upozorio bih na to također da je rekonstruktor Nodilo tek jedan iz niza rekonstruktor koji su svi redom bili primorani da svoje *rekonstrukcije pojedinih elemenata obavljaju ispitivanjem očuvanih tragova* (J. Horvat, isto, I, str. 399).

rim vijestima bizantinskog povjesničara Prokopija iz 6. stoljeća. Želeći naime do najdublje žile doseći narodu bitnost, osluhnuti pravrijeme u narodnoj duši, uskrisiti davna vremena, Nodilo se otisnuo na bespuće praizvora i prarelikata prstonarodne hrvatske i srpske literature da potraži sav čar narodne duše Hrvatā i Srbā. Ovu Nodilovu upravljenost praizvoriima ne jednom je istaknuo Tade Smičiklas.

Vidjeli smo da Nodilov pokušaj rekonstruiranja hrvatskog i srpskog pravjerovanja nije klimavog i uskog postolja poput mitologijske građevine ili izvrnuta piramida. Vidjeli smo i to da mnogom peru nije uspjelo Nodilovo djelo »razvrgnuti najlaganijim kretom kritike«. Stoji i to da se Nodilu ne jednom dogodilo da je, tumačeći i raščlanjujući jednu fantaziju, dopanuo druge, svoje. Ali zato ne stoji to da se Nodilov rekonstruktorski posao odlikuje više fantazijom i stilom nego li kritikizmom. Velika erudicija, duhovito snalaženje i snažna intuicija tri su temeljna obilježja tog Nodilova rekonstruktorskog rada, te njegova pisanja i rada uopće. Ta mu je erudicija pomogla da kroz fino psihologiziranje te filozofsko-povijesni aparat svestrano, shvatljivo i upečatljivo zahvati predmet svoga pisanja, dok su mu intuicija i kritičko poniranje u dubinu postavljenih pitanja pomogli da se s uspjehom probija kroz svoje hipoteze i zakučaste probleme.

Nodilo je protiv pabirčenja, golog i neosnovanog parafraziranja. Nepoznata mu je retorika ili patetika tendencioznih povjesničara. On razbistrava, razgranava mrak, čisti izvore da mirno poteku i doplave blagotvornu građu, spuštajući se najzad do bitnosti, doimajući se tako filozofom, ali bez »suvišnih filozofskih floskula«, kaže Šišić.

Pomnije čitanje Nodilovih rasprava nedvojbeno nas sili na zaključak da je njegovo istraživanje, odnosno genetički pravac njegova pisanja rezultat vlastitih promišljanja i gledanja na povijest, ali ne opet u smislu Koharićeve osamljenosti sa svojim nazorima.

Još jednom se dakle obistinila drevna istina da je znanost prije ili kasnije prhnula iz groba u koji ju je živu htjela stjerati strast, strančarstvo i zloba. Mirom filozofa i samostegom znanstvenika Nodilo je ostavio vremenu da ono odgovori i presudi njegovim počesto neravnopravnim protivnicima.

Ovim zaključujem ovaj svoj prinos obilježavanju 150. obljetnice rođenja hrvatskog kulturnog djelatnika Natka Sperata Nodila.

NATKO NODILO (1834—1912)

Résumé

La tâche de reconstruction du phénomène de la religion primitive des Croates et des Serbes entraîne souvent l'égarement dans un labyrinthe des notions mythologiques; autrement dit, cela signifie percer à jour la signification de ses propres fantasmes, dont on ne peut discuter de façon décisive, d'où on ne peut élaborer des études historiographiques de la religion primitive croate et serbe sur la base d'une littérature tant populaire que scientifique.

Natko Nodilo (1834—1912), historiographe réputé, estimait que les Croates et les Serbes étaient les gardiens soucieux des faits les plus anciens de leur passé religieux. A partir de son dessein fondamental et de ses résultats, Nodilo est amené à reconstituer, entre autres, la religion de nos ancêtres. Il va ainsi s'engager plus avant dans la voie des croyances populaires, rechercher les envolées possibles des dieux, et de même rechercher les constructions mythiques de nos ancêtres, afin de permettre de nous rapprocher de notre noyau et de notre essence propre.

La méthode de Nodilo est comparative. Les comparaisons variées des faits scientifiques sont un moyen fiable pour la découverte de la vérité. C'est pourquoi la mythologie comparée, découlant de la philologie comparée, fournit une source intarissable des connaissances de Nodilo. Cela amène Nodilo à mettre toute cette problématique dans un contexte indoeuropéen.

Ce travail de reconstruction devient, d'après lui, une élucidation renouvelée de tout notre Mythe. Nodilo souligne *expressis verbis* qu'il a l'intention, fixe et constante, à mettre ensemble les brèves de nos mythes, pour y puiser jusqu'aux origines de la mythopoïe aryenne primitive.

La fraîcheur, la virginité, pour ainsi dire, et le souffle fort de la religion ancienne se manifestent, parfois, avec force de chaque ligne d'un récit ou bien d'un chant.

Nodilo atteste en effet une érudition historico-littéraire vraiment surprenante et l'intelligence de l'histoire la plus pénétrante.